

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Анатоли Василев Анчев,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН,
Етнография, шифър 05.03.14

(професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата)
на дисертационния труд на редовен докторант Константин Константинов Колев
на тема „Архетипът на пътя в скандинавската митология и изкуство”,
за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по изкуствознание

В началото на своята рецензия искам да изкажа искреното си задоволство от темата на дисертацията – „Архетипът на пътя в скандинавската митология и изкуство”. Една безспорно дисертабилна тема, свързана със значим, многоаспектен и даващ големи възможности за различни изследователски подходи проблем – архетипа на пътя.

Достатъчно е да спомена само ролята на пътя и свързаните с него обредни практики и забрани в българската семейна обредност (сватба, погребение, „погребение-сватба”), съдържащи в себе си многобройни и разнообразни архетипи на колективното несъзнавано. Не по-малко ярко изпъкват различните проявления на архетипа на пътя в българските народни приказки, в българския юнашки епос, в българските народни балади и в други фолклорни видове и жанрове.

Този проблем вълнува в различна степен през годините всеки един от нас, независимо от това дали той ще намери конкретна проява или ще остане в латентно състояние и дали ПЪТЯТ ще се разглежда в буквален или в преносен смисъл.

Емблематичен пример в това отношение е изпълнената с неподправеност и пулсираща болка книга-изповед на големия български етнограф Христо Вакарелски „Моят път към и през етнографията” (2002), представяща неговия научен път като лична съдба и преживяване.

Разнообразен прочит на този предоставящ възможност за различни интерпретации и тълкувания архетип е изразен по различен начин и в различни мои изследвания. Достатъчно е да посоча само два пресни примера: в статията „Етнографската музейна изложба като преживяване” (Анчев, Виденова 2016)¹, написана в съавторство с Михаела Виденова, архетипът на пътя (като неразделна същностна част от една етнографска изложба) е представен по един начин, а в книгата ми „От психологическата основа в нароууката на Иван Д. Шишманов до българската аналитичнопсихологическа антропология”² (Анчев 2016) е представен по друг начин (пътят на психологическата антропология по света и у нас; дългият и труден мой път на учен, целящ популяризирането и усвояването в България на аналитичнопсихологическата антропология; пътят на развиването и утвърждаването ѝ на българска почва с цел създаване на българска аналитичнопсихологическа антропология; пътят на разкриването на перспективите пред българската аналитичнопсихологическа антропология и подготвянето на качествени кадри, които да я доразвият и обогатят с оглед на материали от българската традиционна култура). Дори в рамките само на едно изследване (Анчев 2016) този архетип може да се изяви по различни начини (в увода на посочената по-горе книга проявата му е една, в отделните глави – друга, а в книгата като цялостно монографично изследване – трета).

¹ Анчев, Анатоли. Михаела Виденова. Етнографската музейна изложба като преживяване. – В: Музеят и обществото на спектакъла. София, 2016, Парадигма, 79-97.

² Анчев, Анатоли. От психологическата основа в нароууката на Иван Д. Шишманов до българската аналитичнопсихологическа антропология. София, Тип-топ прес.

В същата тази моя монография съм представил и хипотезата на Т. Детлефсен и Р. Далке за болестта като път³:

„В книгата си **„Болестта като път”** Торвалд Детлефсен и д-р Рюдигер Далке защитават тезата си, че всеки един човек може да бъде свой лечител, ако съумее да се възползва от болестта, като я превърне от свой противник в свой съюзник и „път към съвършенството”:

„Пътят на човека е път, водещ от неволята към добруването, от болестта към изцелението и просветлението. Болестта не е пречка, изникнала по погрешка на пътя и поради това неприятна. Болестта е самият път, по който човек върви към оздравяването си. Колкото по-съзнателно гледаме на този път, толкова по-надеждно ще може той да изпълни целта си. Намерението ни не е да се преборим с болестта, а да се възползваме от нея, но за да го направим, трябва да започнем по-отдалече” (Детлефсен, Далке 1998: 6).

Според Т. Детлефсен и Р. Далке, този път към целостта (= цялостната личност в аналитичната психология) включва в себе си **поляриност и единство** (= единство на противоположностите в доктрината на К. Г. Юнг), **сянката** (взета направо от юнгианската психология; и симптома, като елемент на сянката), **проекцията** (подобна на *проекцията* в схващанията на К. Г. Юнг), **принципите** (разбирани като „архетипни области на битието, които могат да се проявят в гигантско множество от конкретни форми” (Анчев 2016: 1143-1144).

Особено ярко архетипът на пътя присъства експлицитно и имплицитно в монографията на Катя Михайлова **„Странстващият сляп певец просяк във фолклорната култура на славяните”** (Михайлова 2006)⁴. Специално внимание заслужава анализираният там *мотив за пътя на душата след смъртта*, във връзка с който авторката отбелязва: „Във фолклорните текстове на славяните, в които се говори за пътуването на човешката душа в отвъдното, навсякъде *пътят ѝ от света на живите до света на мъртвите* се определя като дълъг и труден и се свързва с *преодоляването на едно гранично неусвоено пространство, пълно с препятствия и изпитания за душата*” (Михайлова 2006: 205). А в статията на същата фолклористка **„Пътят като отрицание на дома и като дом във фолклорната култура на славяните”**⁵ символиката на пътя и дома във фолклорната култура е предмет на анализ във връзка с явлението *странстващо просешко пеене*.

Заслужава внимание и интерпретацията на Ангел Грънчаров за пътя като символ:

„Човешката представа за *път*, по който уверено или със съмнения вървим, непосредствено възниква от интуициите за време и живот. Затова нека ѝ отделим дължимото внимание; тя е изпълнена с пребогат смисъл, за който е полезно да си дадем отчет, да го „включим в сметките си”.

Всеки един от нас така или иначе е *пътник*, следващ *своя* път. Защото, ясно е, **животът е пътуване**

„нанякъде”, в този смисъл ние сме „пътешественици”, лугащи се из полето на живота. Така нареченото *поле* (или „пространство”) на живота е „мястото”, в което ние проправяме своя пътека – или пък се присъединяваме към вървящите по отдавна проправен, отъпкан от мнозина и широк път. От друга страна *времето, отредено за земен живот*, ние употребяваме за вървене по някакви пътища, за отдих и почивка от време на време „под някоя сянка”(или пък задоволявайки *жаждата* си – като прием „от

³ Детлефсен, Торвалд. Рюдигер Далке. Болестта като път. София, 1998, Кибеа.

⁴ Катя Михайлова. Странстващият сляп певец просяк във фолклорната култура на славяните. София, 2006, Издателско ателие А6.

⁵ http://ebox.nbu.bg/hometext12/view_lesson.php?id=18.

водата на някой извор”), а също и за мъчителни съмнения и колебания – когато сме стигнали до *кръстопът*, на който или няма „пътни знаци” и посоки, или пък дори и не срещаме други пътници, връщащи се „оттам, накъдето сме се запътили”. Ако разберем човешката представа за *път*, ние можем да се изпълним със съзнание за смисъла на неуморното вървене по кръстосващи се и пресичащи се пътища – не толкова в пространството, а най-вече „във” времето – наричано *живот*, човешки живот. В този смисъл пътят е представа-*символ*, обединяваща в себе си много и значими измерения на *човешкото битие*, вкоренени дълбоко и „заложени” в нас”. (Грънчаров 2002)⁶.

Но най-близо до духа на този дисертационен труд звучи казаното от Иван Маразов (в книгата му „*Митология на златото*”, във връзка с царя-ковач): „В митологичната сфера *архетипът на пътя* е много важна митологема. Пътят може да се дефинира като дистанция между два статуса (социални, възрастови, мистериални и т.н.). Ето защо чрез него се представя най-често преходно състояние. Всички опасности дебнат човека по пътя, но там се извършват и великите подвизи. Като образ на инициационно състояние пътят е необратим – той води само към една цел и по него се върви в една посока и връщането е невъзможно (към стария статус). Можеш да го извървиш докрай, и завинаги да останеш на него (ако не преминеш изпитанието). Естествено е, че правилният избор на пътя има много голямо значение. Затова и ролята на този, който го познава (тъй като вече го е извървял), е толкова важна” (Маразов 1994: 44-45)⁷. Научни постановки от изследвания на И. Маразов са ползвани успешно от докторанта в дисертацията му.

Богато и разнообразно е присъствието на този универсален символ в културата на народите, в изкуството, в религиите и т.н.

Всичко това не е случайно, понеже **архетипът на пътя е важна съставна част от колективното несъзнавано и многолика негова проява от древността до днес.**

В тази дисертация „архетипът на пътя се възприема като първообраз на идеите, представите и изразните средства, отразен в скандинавската митология. Пътят се възприема като съвкупност от пространства (вертикални и хоризонтални), които боговете и героите изминават в своите странствания между отделните скандинавски митологични светове” (с.5). Предметът на изследване е митологическият модел на пътя, въз основа на който скандинавци предприемали пътувания.

Написаното от видния съвременен аналитичен психолог и психотерапевт с юнгианска ориентация Ерел Шалит в книгата му „**Врагът, Сакатият и Просякът. Сенки по пътя на героя**” звучи като проникновен анализ на разглеждания дисертационен труд: „Пътят на героя не е права, гладка магистрала. Това е трудна пътека, с препъникамъни, и както може да се установи, пътят не е прав, а кръгов или по-скоро спираловиден, и той води обратно към теб, още по-дълбоко. Героят среща личните и архетипови аспекти на своята сянка. Аз мисля, че това е херменевтиката на пътя на героя. Сянката на пътеката на пътника го води напред към Пътя. Това е пътят на крака и на главата, който прави идеограмата на Дао. Дао, Великият път, е една съзнавана пътека и едновременно е начинът, по който работи вселената. Едновременно тайнствен център и еволюционен процес. В пътя към дома, към основата на нашето същество и смисъла на нашия път, ние трябва да сме снабдени с меч и храброст, с огледало и отражение, с прегръдка и съпричастност, със сила и слабост, с пораждаща се светлина и водеща лампа. (...) Героят, който всеки от нас изпраща всяка нощ в далечни и чужди страни на сънища и сенки, героят, който наричаме Аз в съня, трябва да се бори с врагове само за да разбере, че се бори със себе си; и той среща сакатия, когато се нуждае от внимание, само за да разбере, че това са неговите собствени слабости; и

⁶ Ангел Грънчаров. Преследване на времето. Изкуството на свободата. Варна: LiterNet, 2002.

⁷ Иван Маразов. Митология на златото. София, 1994, Издателска къща „Христо Ботев”.

трябва да се отнася към просяка с нужното уважение и да разбере, че това е просякът, който държи ключа за вратата, която води до прехода към цялостната личност. И тихият глас, който говори чрез просяка, е ключът на цялостната личност към индивида и този свят. Чрез героя, който прониква в сянката, ние можем да различим все още слабия глас на душата, която нашепва само когато не е принудена да мълчи, скрита зад твърде много одежди. И така, героят трябва да върви по сенчестия път всеки ден и всяка нощ, и да се върне вкъщи за малко, преди да тръгне по пътя на постоянно сменящите се предизвикателства на живота, и да донесе със себе си нещо от смисъла, който чува и получава от гласовете на цялостната личност” (Шалит 2009: 289-291)⁸.

* * *

Дисертацията „Архетипът на пътя в скандинавската митология и изкуство” се състои от: Увод; Въведение; Глава първа. Отражение за представите за пътя на югоизток в реалноисторически план според исторически сведения; Глава втора. Архетипът на пътя в староскандинавската митология и изкуство според изворите: класификация на изворите; Глава трета. Архетипът на пътя в староскандинавската митология и изкуство; Заключение; Библиография; Приложения.

Забележката ми по отношение на така структурираната работа е единствено във връзка с едновременното наличие на увод и въведение, които са синоними. Т. нар. „въведение” може да бъде включено към увода, към глава трета на дисертацията (или да бъде „разхвърляно” в отделните глави), да бъде обособено като терминологичен речник в края на научния труд и т.н. Разбирам желанието на автора да запознае предварително читателите с фундаменталните (бих казал „изначални”) проблеми, свързани с „архетип, път и герой” и др., и със съпътстващата ги специфична терминология, но това не може да бъде аргумент уводът в едно научно изследване да бъде последван от въведение.

Както отбелязва авторът в увода, „Трудът се стреми да докаже тезата, че архаичният човек непрекъснато се е опитвал да подражава на божествените герои от митологията” (с.5). Това е теза, заложена и убедително представена в предхождащи тази дисертация разработки на редица учени, ярък пример между които е Мирча Елиаде. Новото и приносното на тази дисертация се състои преди всичко в конкретния обект на изследване – староскандинавската митология и изкуство: „Функционирането на властта се легитимира именно чрез следване на първообраза, зададен в космогоническите и социогоническите представи в дадения колектив и общество, в случая – староскандинавското общество. Т.е. структурата и организацията на властта се нуждае от постоянни, обясняващи произхода на света и обществото идеи, изразявани чрез словесни и визуални сюжети, образи, знаци, символи, ритуали, свързани с историческото развитие на конкретната култура, към която той принадлежи. Поспецифично, това се отнася до обитателите на Скандинавия по отношение на героите от староскандинавската митология. Това е теоретичният фокус на дисертационния труд, който е поставен върху историоризацията на митологемата на пътя, взаимоотношенията с тази на героя” (с.5). С това е свързана и целта на дисертацията, която, по думите на автора, е да се анализира архетипът на пътя в староскандинавската митология и изкуство. Основната задача на изследването е „да се анализира и потвърди отражението на митологичните представи на старите скандинавци за пътя и пътуването на героя върху тяхното историческо битие и култура, свързано с пътуването им на юг към Източна Европа и Византия. С други думи тя е да се установи връзката между митичното и реалното; че е налице присъствие на митологичен модел или образец на следване в историческата реалност на архаичния обитател на Скандинавия” (6-7).

⁸ Есел Шалит. Врагът, Сакатият и Просякът. Сенки по пътя на героя. Плевен, 2009, Лере Артис.

Глава първа включва: географски и исторически параметри на пътя на скандинавци на югоизток преди Викингската епоха; географски и исторически параметри на пътя на скандинавци на югоизток по време на Викингската епоха; географски и исторически параметри на скандинавци на Балканите.

Глава втора включва: писмени извори (староскандинавска поезия, староскандинавска проза); епиграфски извори (надписи върху рунни камъни, други епиграфски източници); визуални свидетелства за архетипа на пътя в староскандинавската митология и изкуство (изображения върху рунни камъни, изображения върху предмети на въоръжението и снаряжението на война, култови предмети).

Глава трета включва: тематичен кръг от образи в индоевропейското и староскандинавското изкуство и митология в сравнителен план (многогранна символика на пътя; животински образи); тематичен кръг от сюжети в староскандинавското изкуство и митология; особености на стилово-пластическото изображение и символика на образа в староскандинавското изкуство.

Заклучението съдържа изводи за архетипа на пътя в староскандинавската митология и изкуство (синтезиране на основните изводи и потвърждение на тезите; обобщение за символиката на митическия път; символика на визуалните образи, свързани с архетипа на пътя).

Приложенията се състоят от списък на илюстрациите в текста, списък на илюстрациите в албума, албум с илюстрации.

* * *

От разработката на всички тези проблеми проличава голямата ерудиция на автора и комплексните му качества на учен. И най-важното в случая – дисертантът Константин Колев се е справил успешно с поставените цели и задачи.

Убедено мога да отговоря положително на всички изискванията към една дисертация: значимост на изследвания проблем в научно отношение; точно формулирани цели и задачи на дисертацията; авторска индивидуалност; висока степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература; коректност при цитирането на представителен брой автори; наличие на обоснован и разработен теоретичен модел на изследването; съответствие на избраната методология и методика на изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд; наличие на собствен принос при събирането и анализирането на емпиричните данни.

Като голям плюс в работата на дисертанта ще изтъкна свободното ползване от него на шведски език (и усъвършенстване на знанията в тази област по време на писането на дисертационния труд), работата му на терен и успешното включване на лично събрания от автора материал като ценна допълнителна база за научното изследване.

Впечатлен съм от умелото прилагане на интердисциплинен подход. При това не само като многообещаваща заявка на редица автори, която впоследствие те не реализират в изследванията си (на което съм се нагледал и наслушал през годините), а като реално сполучливо изпълнение от Константин Колев.

Това обаче, с което най-силно ме впечатли този дисертационен труд, е успешното прилагането в него на инструментариума на аналитичната психология,

⁹ „Пътуванията на докторанта в скандинавските страни и изследването на паметници на културата, свързани с темата, като руническите камъни например, са допринесли за развитието на аргументите в този труд. Авторът е посетил южна и централна Швеция, където освен проучването на руническите камъни в областта Сконе (близо до град Лунд), експонати в културно-историческия отдел в музеите в Стокхолм, Гьотеборг и Малмьо, е имал възможността и да завърши магистратура и да повиши нивото си по шведски език” (Автореферат, с.4).

защото тази дисертация е пореден нагледен убедителен пример за големите възможности на аналитичнопсихологическия подход в подобен род изследвания – нещо, което в продължение на почти три десетилетия твърдя и в което упорито (и все още общо взето безрезултатно) се опитвам да убедя моите колеги от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Подход, който е водещ в научните ми разработки, отнасящи се до различни проблеми, свързани с българската традиционна култура, и в дисертациите на моите бивши, настоящи и бъдещи докторанти.

Константин Колев показва, че не само е запознат с доктрината на Карл Густав Юнг и неговите последователи за архетипите на колективното несъзнавано, но е в състояние в своето изследване да я прилага свободно и сполучливо¹⁰. По този начин авторът разкрива смисъла и значението на архетипа на героя, анализира ритуалните актове на мита. И всичко това е насочено към основната и крайна цел – да се представи архетипът на пътя в скандинавската митология и изкуство.

Неслучайно глава трета е най-обемната глава в този труд (при евентуалното му издаване като книга, което горещо препоръчвам, би могла да стане още по-голяма, включваща допълнителни анализи), защото за мен тя е **същностната част на дисертацията**. В нея се анализира: пътят и пространството; пътят като преход от Дивото към Цивилизованото; пътят и сакралният център; пътят като лабиринт; пътят, кривото и змията; пътят и змията (а защо не „пътят, змията и уроборусът“?); пътят и конят; пътят, водното пространство и корабът; пътят и рибата (тук би могло да се включат по подобаващ начин възгледите на К. Г. Юнг, отнасящи се до рибата, представени в книгата му „ЕОН. Изследвания върху символиката на цялостната личност“ и преди всичко в частите: VI. „Знакът на рибите“, VIII. „За историческото значение на рибата“, IX. Амбивалентност на символа „риба“, X. Рибата в алхимията, XV. Алхимичното тълкуване на рибата).

* * *

Работата не се нуждае от допълнителна преработка, като изключим изтъкнатата в началото на рецензията необходимост от премахването на обособеното „Въведение“.

Един допълнителен коректорски прочит от страна на автора би „изчистил“ наличните немногобройни правописни грешки в дисертационния труд и в автореферата.

Това, което на мен (като етнолог и фолклорист) ми се губи в този текст, е посочването (или поне споменаването) на паралелите с българската традиционна култура¹¹, които са много и които несъмнено биха обогатили изследването. Правя тази вметка не като критика към автора, а единствено като коментар на добронамерен негов колега и съмишленик, запознат с български варианти на изследваните в този труд

¹⁰ Дребните ми „реплики“ в това отношение са следните:

Не бих казал, че Клод Леви-Строс „доразвива концепцията за архетип“ (с.16), а по-скоро той прави свой прочит (при това в някои аспекти този прочит е „точно копие“ на казаното от К. Г. Юнг) на концепцията за архетипа. (По въпроса вж. *Михаела Виденова*. Психоанализа и антропология: между Карл Густав Юнг и Клод Леви-Строс – В: Анчев 2016: 1357-1448).

В 1.3. *Архетип и герой* и в 1.4. *Варианти на архетипа на героя* би могло да се обърне специално внимание на схващането на К. Г. Юнг за единство на противоположностите.

В „Дихотомията път-герой“ авторът би могъл да каже *предварително* на незапознатия с аналитичната психология читател малко повече за същността на „трикстера“ (за неговия дълбок смисъл; за многоликия му и противоречив образ; за голямата широта на значението му; за различните му възможни български преводи), преди да пристъпи към представянето на конкретните му прояви.

¹¹ Така както например сполучливо се използва почерпан от изследване на Иван Маразов друг вид български материал: „Образът на лабиринта често се разполага в близост до компоненти на водния пейзаж, като например вълни, спирали, вълнообразни елементи – например в долмена в Странджа, както и в плочите в Разлог“ (134-135).

проблеми (отнасящи се за скандинавската митология и изкуство), пристрастен към анализиране на съществуващите многобройни и многообразни проявления на тези архетипи в българския фолклор (например: змията, драконът, рибата, птицата, орелът, соколът, вълкът, конят, конникът, воинът).

Дисертационният труд показва, че докторантът притежава задълбочени теоретични знания не само в областта на изкуствознанието и историята на културата, но и познания по психология, история, археология, антропология, литература, езикознание и (както вече казах по-горе) прилага успешно интердисциплинен подход.

В дисертацията си авторът се изявява като перспективен учен, способен за самостоятелни научни изследвания. Изводите, до които той стига в хода на проучването си и в заключителната му част, са логични и научно аргументирани. Основната теза, че архаичният човек непрекъснато се е опитвал да подражава на божествените герои от митологията е защитена убедително на базата на материали от староскандинавската митология и изкуство.

Дисертацията съдържа богат и сполучливо подбран илюстративен материал, както в текста, така и обособен като албум с илюстрации.

Докторантът има необходимото количество научни публикации по темата на дисертацията (монография, студия и статии).

Авторефератът представя добре основните положения и приносите на дисертационния труд, с които съм съгласен (поради което не смятам за необходимо да изброявам тези приноси отново и аз в рецензията си).

* * *

В заключение убедено заявявам, че дисертационният труд „Архетипът на пътя в скандинавската митология и изкуство” притежава необходимите качества за присъждане на автора му Константин Константинов Колев образователната и научна степен „доктор”.

6 юли 2016 г.

Подпис.....
(проф. д.ф.н. Атанол Анчев)